

ХОМА ПРЯДКА.

Мені було девятнайцять літ. Це такий вік, коли людина мусить як найшвидче витратити безупинний прибуток своїх сил. А в траті цій для неї радість, втіха, майже ціль самої трати.

Світ здається неосяжним, повним тайн, принади, повним хвилюючих обіцянок. Це той вік, коли людина приймає в свої груди найбільший біль, найдужчі страждання і в них топить надлишки своєї буйної радості. В таку пору думається, що кожному радісно розпяти себе за друзі свої, кожному любо віддати себе за страждання ображених.

Але це помилка.

З такою помилкою я зазнав ся вперше, коли мені надходив девятнайцятий рік.

В той час в душі моїй жили козаки, Січ Запорозька, гайдамаки, уперте, велитенське прагнення волі та боротьба за неї. Україна мені здавала ся безкрайною, невичарпанним джерелом великих можливостей. І через те, що вона була безкрайною, я й хотів власними ногами обійти її, власними очима побачити всі тайни її.

Я одяг ся в свиту, добрі чоботи, в торбу поклав пару сорочок, прокламацій, брошур і рушив.

Було це рано в літі. Жнива ще не починались і хліба стояли в радісній задумі. Степ буяв та сміяв ся цілі дні круг мене, немов і йому було тільки девятнайцять літ, немов ніколи на йому не проливалось ні крові, ні поту, ні сліз.

Мене часто підвозили селяне, а часом і ночувать лишали в себе. Я їм щедро й гаряче віддячував за те прокламаціями та брошурками. Селяне в ті часи були ще невинні, як Адам і Ева в раю, і брали мої подарунки охоче. Вони їх зараз же починали читати і цілком згожувались зо всім, що там було написано. А написано було як раз про те, про що, звичайно, найбільше думають по селах: про панів, про землю, про горе темне та давнє.

* * *

І от одного дня, стрічаючись з людьми, я у відповідь на свої балачки почав чути все про одного чоловіка, на прізвисьце Хома Прядка.

Цей — Хома Прядка жив у ближньому селі і „добре знав усі ці діла“, як сказав мені один селянин. Це був — не більше

й не менше як герой. Перш усього, він був невловимий. Десять літ його ловила поліція, — не могла піймать. Військо кликали, засідки робили, — як дух крізь пальці пройде і нема. Цілі села оточували москалями, собаці не можна проскочить, а Хома Прядка переодягнеться собі за пана, розляжеться в кареті і гайда просто на військо. Пропустять та ще й „честь оддадуть“.

Ловили-ж Хому Прядку за те, за що завжди поліція ловить народніх героїв: „Він здорово стояв за простий люд“. Було раз навіть так, що вся околиця, — сіл десять-двайцять, піднялась на панів; Хома Прядка попереду. Та тільки військо вирятувало панство. Силу людей було побито, немало до Сибіру заслано, а Хому все-ж таки не спіймали й тоді.

Та коли б не зрада, то й не знати, чи й піймали б його коли небудь. Зрадила-ж Хому його любка, дівчина, до якої ходив він. Чи на гроші поласилась, чи так налякали її, — тільки як прийшов Хома до неї, а вона й подала знак поліції. Поліція ж та військо вже зарані знали. Як влетіли москалі в хату, як кинулись до Хоми, а Хома — рраз! — і покотилась салдатня, Хома другою рукою рраз! — і залила ся кровію долівка. Довго брали Хому і таки взяли; взяли, закували і укинули до в'язниці. Присудили до Сибіру, в каторжні роботи.

Але Хома не покаяв ся, — одбув своє і тепер знов воює з панами.

* * *

Я лежав у гаю в соковитій, п'яно-пахучій осоці. Власне, спати в осоці не вигідно, — вохко, душно і кусають комарі. Але за те як мягко, як просторо, як п'яніє кров од духу трав, роси, од сочистої незайманої землі!

Над горою стояв місяць. Він п'яненко посміхав ся, шапка на бакир, немов підвинив десь і повертавсь до дому. Навкруги таємна тиша і загадковість самоти.

Я не спав, мені не до сну було. Треба було насамперед рішити, як краще нам з Хомою Прядкою зробити повстання. Чи спочатку з'єднати всі села і тоді усім разом виступити одностайно і могутливо; чи підіймати село за селом, іти пожежою, захоплюючи крок за кроком неоглядні простори!

Питання було досить серйозне, складне і відповідальне. Я рішив одкласти й обговорити його разом з Прядкою.

Далі — конче треба було мені обміркувати, яким способом передати звістку товаришам, щоб поспішили до нас на по-

міч. Писати поштою — небезпечно. Самому їхать назад — не випадало. Очевидно, посланця треба було посилати. Ну, тут уже Прядка мусів когось вибрати.

Потім багато, більше ніж комарів, які вили ся круг мене, виникало і тануло в моїм мозку планів та думок. Але всі вони сходились, як радіуси до центру, до Хоми Прядки. Під ранок мені вже ясно було, ще без Хоми, властиво, мені трудно щось рішити. Отже негайно до Хоми! Раз-два!

Я схопивсь на ноги, злякавши якусь пташину на вербі, скинув бриль і почав вмивати ся росою. Потихеньку, обережно, підставивши долоні під широкі, як зелені ножі, стебла осоки, я легенько струсював з них срібні, трепетні краплі. Свіжість гаю, неба, поля, зéлені лежала на моїх руках. Коли її набралось стільки, що могла змочить лице, я почав вмиватись. На мене кисло дивив ся зблідлий місяць. Бідний хлопчисько! На похмілля йому, певне, боліла дуже голова, аж посинів сіромаха. А зате за стриженою круглою лінією гори зарум'янювалось небо. Закурили ся долиною тумани, почали виразніше виступати дерева, кущі, батожиста витка́ дорога по той бік яру. По тій дорозі я мав іти до Прядки.

* * *

Се було зовсім недалеко, „верстов з п'ятнайцять з гаком“. Так, принаймні, сказав мені останній дядько, з яким я балакав про Хому.

Години через три я вже пройшов п'ятнадцять верст. По ланах не чорніли комашньою постаті людей, — жнива ще не почались; але по луках косили сїна, і звідти ніс ся дзвякіт кіс, дівочий сміх, пісні, там, здавалось, без утоми одбував ся танець праці. Сонце блискало на сталі кіс, на росистих покосах, на зубах дівчат, які кричали до мене, вимахуючи граблями. Вони закликали мене до себе, допомгти їм. Я б з великою охотою пристав до них, але ж мені не було часу, треба було поспішати до Прядки. Зоставало ся пройти тільки „гак“ і я вже буду у його.

Але, дивна річ! — виявлялось, що до Хоми ще лишалось знов „верстов десять з гаком“. Значить, перший гак складав ся з двох частин — десяти верст та ще одного гака. Добра справа! Скільки ж тепер цей уже гак матиме верст і гаків?

Я мусів спочинути. Ліг у сивому житі, поклав торбу під голову, витягнув ноги, — славно! Жито м'якко, привітно шелестіло наді мною, як старенька, любляча бабуся, тінню прикри-

ваючи від сонця мою голову. Сусіди мої, — червоні, блідо зелені, сірі, сині кузки — поводились зі мною чемно. Спочатку вони полякались і деякі від страху попадали на землю до гори погами, удаючи, що цілком мертві. Хитрий нарід! Але потім, бачучи, що я ніяких агресивних намірів не маю, ожили і почали знайомитись зі мною. Стрекошучи, шепелявлячи вони навипередки старались розказати мені своє життя. Деякі аж на ніс мені сідали, щоб бути ближче всіх. Але таких я зараз зганяв, я не люблю фамілярности. Деякі бавили мене гімнастичними вправами. Вони лазили по стеблах, перекидались, висіли на лапках, стрибали. Був там, памятаю, і один жук, поважний, серйозний, з похмуро-заклопотаним виглядом. Він ні на кого не дивився, щось усе шукав у землі і уперто мовчав. Він мені нагадав мого незабутнього учителя математики. Я довго слідкував, як він перебирав лапками і раптом бачу, — він тримає в руках перо. Я не здивувався, але мені стало неприємно, бо я зовсім не готувався до лекцій. А жук погладив себе по бороді і сказав: „Так. Тепер прошу мені одповісти, що станеться з Хомою Прядкою, коли ми зробимо над ним операцію по біному Нютона. Прошу зробити“. Я цього не міг виконати. Тоді жук узяв перо і наставив його проти мене. І з пера почав литись мені в лице пекучий огонь. Я крутив головою, жмурился, але нічого не помагало. Лоб, щоки, ніс мені палали. Тоді я шарпнув ся і розплющив очі. І мусів зараз же знов заплющити їх, сонце лило на мене таку силу гарячого світла, що я міг осліпнути. Швиденько одвернувшись, я підсунув голову під зелені тонкі ноги жита і знов заснув.

* * *

Над вечір, одмахавши усі „гаки“, я підходив до села, де жив Хома Прядка. Воно лежало, як в колісці, у затишному наддніпрянському лузі. З гори мені було видно далеку блискучу смугу Дніпра. Старий козацький батько поважно і спокійно грів своє блискуче тіло під червонявими вечірніми проміннями сонця.

Перед селом я спочинув, — до Хоми я хотів прийти молодцем, йому не треба вялих баб.

Спочинувши, я твердим кроком пішов у вуличку, зарослу старими, пахучими вербами. І зразу мене обхопили дивні чари цього села. Серед наших степів таких сел не буває. У нас усе видно, око просить простору. У нас тягне за обрій, де небо таємно зливається з землею, ховаючи тайни. Наша туга — на

широких, біжучих в неосяжну далечінь зелених хвилях. Сухий вітер, могили, як нечислені груди матері-землі, далекий сілуєт забутої тополі на руїнах давнього панського дворища... Наше минуле — як перекотиполе, — непосидюче, змінливе, не стає.

Тут же кожний тин ховав сліди століть. Вуличка, як коридори старих замків; подвірря — тісно скупчені, щільно одгороджені плетеними, обмазаними парканами; хати в глибині, захищені від чужого ока. На почорнілих від старости покрівлях — зелені пухкі плями моху. А самі покрівлі, як низько насунені на лоба шапки дядьків. Стіни хат білі, чисто великодні сорочки дівчат, а над вікнами, немов, вишивки, кольорові визерунки.

Життя десь в середині, в глибині сих високих, десятками літ мазаних тинів. Здається, кожне подвірря мусить мати свого власного старого старезного діда, який ще бачив козаків, тут же в цьому селі, на цьому самому подвірр'ю. Навіть верби тут були не такі як у нас. Наші верби — молоді, недовговікі, стоять десь за городами, біля води. Тут же вони — скрізь. Товсті, широковіті, з дуплами, в яких біліють голови дітлохи, вони покривають своїм гиллям хати, повітки, вишневі садки. Од них цілий день стоїть холодок у затишних, витких уличках, вони надають селу непереказуєму інтимність, таємничість.

Я йшов попід тинами, які кругло загинали ся то в ліво, то на право. Крізь віти верб червоніла в горі сива хмаринка, а за нею далеко синіло небо.

Треба було спитати, як пройти до Хоми Прядки, а на вуличках ні душі, тільки за тинами чулись іноді голоси та десь далеченько виспівувала дівчина.

Нарешті я надібав молодицю. У неї на голові намотана була чорна хустка з зеленими китицями. Вона несла воду в дерев'яних відрах, плавко й легко хитаючи ними.

— А чи не можете мені сказати, тіточко, чи далеко живе Хома Прядка? — сказав я. Потім злегка підняв бриль і додав:

— Добридень.

Молодиця зараз же поставила відра на землю і охоче повернулася до мене.

— Доброго здоров'я. Хома Прядка? А, матінки мої, та чому б я не могла сказати? Адже ж, слава Богу, язика маю, ще не одібрало, хай Господь милує. Хома Прядка, кажете? Таки сам Хома, чи, може, Денис? Бо в нас тут аж двоє Прядків. Один, виходить, Хома, а другий Денис. Єсть ще й третій, так той ще торішньої весни виселив ся на ринбурські степи. Та вам якого?

Дійсно, язик у баби таки був і до того, видно, не дурно хліб у неї їв, — працював щиро.

Я сказав, що мені не Дениса і не того, що виселив ся, треба, а таки самого Хому.

— Ага! — хитнула вона головою. — Старого, значить. Е, до старого таки більше ходять. Здалеку самі? Глядіть, що аж з степів, еге ж угадала?

— Угадали.

— Е, я б таки не вгадала! Так, так... Ходять, ходять до старого. Та Бог його святий відає, чи то пособляє. Як то кажуть: „Бог, Бог, а сам не будь плох“. А що? Не так кажу?

Який Бог? І чого ходять до старого? Але, на жаль, я не встиг розпитати бабу, бо її хтось покликав через тин і вона, підхопивши відра, швиденько проговорила:

— Ой, кличуть! Так ви йдіть оттак просто. Там зараз буде хата з новими ворітьми і зеленими віконницями, так ото й Хома Прядка. Хай Бог помагає. Прощавайте.

— Я, роздумуючи над чудними словами жінки, пішов далі.

* * *

От і нові ворота. Жовті стругані дошки неприємно криливо жовтіють серед зелені і темних кольорів тинів та повіток. Зелені віконниці теж ні до чого, мабуть, причеплені пізнійше.

Я помалу вхожу в подвір'я і простую до хати. Сказати правду, — я так хвилював ся, що аж піт мені виступив.

На мій стук у клямку вийшла стара висока костиста жінка, в білій сорочці і чорній спідниці. Мускули на смугляво жовтій шиї міцно і твердо випинали ся, піддержуючи сувору гарну голову.

Вона мовчки уклонила ся, чекаючими чорними очима уважно дивлячись мені в лице.

— Тут живе Хома Прядка?

— Тут. А вам що треба?

— Маю діло до його.

Вона ще раз озирнула мене з ніг до голови і мовчки очинила двері в хату. Я скинув бриль і ввійшов.

За столом теж у чистій білій сорочці з чорною стьошкою сидів старий дід, козацькі, довгі вуса падали вниз, а очі з під кошлатих брів дивились на мене пильно і м'яко.

Я привітав ся. Хома Прядка ввічливо й поважно одповів мені тим же, одночасно присовуючи до себе якусь товсту стару

книгу. Баба стала біля полу, не зводячи з мене строгого й непокаячого мене погляду.

— А що скажеш, парубче? — ласкаво спитав дід.

Я проти волі почухав ся. Якось виходило не так, як мені мріялось. Баба ця... На віщо вона? Що за баба? Хиба Хома був жонатий?

Та багато треба сказати... — промовив я нерішуче і хвилюючись. — Та як почать, не знаю...

Дід і баба мовчали.

— Ну, добре. Буду говорити прямо. Таїтись з вами нема чого. Я прийшов до вас, щоб нам разом узятись до того діла, за яке колись вас до Сибіру завдали... Багато я наслухав ся...

Але тут я мусів зупинитись. Дід якось занадто живо присунув до себе книжку, немов захищаючись нею і на лиці його з обвислими вниз щоками промайнув вираз зовсім не відповідний моїм словам. А баба раптом ступила до мене і не то здивовано, не то погрозово спитала:

— Як ти сказав? Яке діло?

— Я змішано витер піт, що лоскотав мене на щоках. Мені стало нестерпно душно. Я мусів навіть свитку розкрити.

— Та ти не роздягай ся тут! — сказала баба. — У нас не коршма. Кажі, за яким ділом прийшов? Коли хочеш, щоб дід на покаліпсі тебе вчитав, то хай Бог благословить. А інших діл дід не знає...

Який „покаліпс“? Ніякого „покаліпса“ я не хотів.

Дід трівожно й боязко хитав головою за кожним словом баби і старечими руками совав книжку по столі.

— На покаліпсі читати? — нарешті спитав я.

— Еге-ж! Святе письмо. Яка доля тобі судить ся, яким нещастям має тебе Бог благословить, усе тобі дід скаже. За одне читання — руб, а як з салтирьом, то два. Так люди платять, так і ти.

Я сидів на лаві і непорозуміло дивив ся то на грізну бабу, то на діда з жовто-білими довгими вусами.

— Чекайте! — сказав я. — Та ви діду, Хома Прядка, чи ні?

— Та таки Хома... і Прядка — нерішуче промовив дід.

— Той, що колись підняв аж три волості на панів та...

Але баба не дала мені говорити.

— Які волості?! Чого тобі тут треба? Хто ти такий?! Нічого того не було, що тобі набрехали десь люди! Іди собі

краще, хлопче, звідци, а то як покличу вряdnика, то буде тобі волость...

Тут уже й я не витримав. Так цей порохнявий дід — в той Хома Прядка, який трощив десятками москалів і на Сибір ішов за тих, кого він тепер „покаліпсом“ дурить?! І ще сміє казати, що того не було.

Я скочив на ноги і ступив до столу. Баба, було, кинулась до мене, але я так подивився на неї, що вона мусіла зупинитись. Памятаю, кров як пара в паровику, билась мені на висках.

Дід вирівнявся і непокоїно дивився мені просто в лице.

— Так, ви кажете, що нічого того не було? — визвірився я на його — ні? А не було, що пани вмочали мужиків у бочку з дьогтю та потім їх запалювали, як смолоскипи? Ні? Не було, що Хома Прядка за сестру свою розідрав на двох деревах пана, котрий згвалтував її? Скажете, не було? А не ловили Хому як вовка зграями псів у лісах над Дніпром? Не тікав він у плав через річку? А не було хиба, що всі села з дітьми й старими дідами ішли виручати Хому, як його зловили в подраній корчмі? Ні? Не було? Чого-ж ви мовчите? Як ви смієте мовчати? Хиба не було, що весь край як один чоловік повстав за Хомою до волі і людського життя? І хиба за це не запхали Хому на Сибір? Ні, цього не було?! Кажіть!

Дід все ширше й ширше дивився на мене. За кожним моїм словом його немов шарпало щось то з того боку, то з другого. На безживних зморщених щоках навіть кров заграла.

І раптом не витримав старий. Схопившись на ноги, блиснув очима, підняв руку і з несподіваною силою вдарив кулаком по книзі.

— Було!! — крикнув він розпалено. — Все було! І ловили, і Сибір, все було, сто чортів його матері!

Дід переродився. От тепер я бачив самого Хому Прядку. Це був той самий, кого я шукав. Той запальний незломний, повний буйних сил, яким треба дати вихід.

І в мить як буває після останнього блискучого проміння сонця, все примеркло й погасло. Між дідом та мною стала висока, сувора баба.

— Геть під три чорти звідци! — скажено крикнула вона, топнувши на мене ногою.

Дід у той же мент весь ослаб, виновато закліпав очима і швиденько сів на місце, присунувши до себе „покаліпс“.

— Що „було“?! — повернулася до його баба. — Що було, старий ти дурню? Ти? Було та ще хочеш? Мало тобі було добра

по Сибірах та поліціях, ще на старости літ захотів? А ти геть мені з хати, бо враз тобі рогачом голову провалю! Я тобі покажу ходять!

Я подивився на діда, на бабу, мовчки взяв з лави свою торбу, закинув за плечі, надів бриль і, не сказавши ні слова, вийшов із хати.

Небо вже було без рожевих відблисків сонця, — темне й задумане. Над горою зеленкувато білим вогнем проміясто горіла зоря вечірова. Верби стояли тихо, винувато, немов соромлячись. Десь за ними молодий жіночий голос співав давню стару пісню, до якої за довгий вік її налипло стільки смутку та скорби.

Я помалу вийшов у поле і ліг на горі за селом у високій пшениці. Молодий сум боляче і солодко обгортав мою стомлену голову. Над далекою блискучою смужкою Дніпра стояв місяць і дивився на мене з теплим розумінням.

В. Ринчиенко

elilib.nplu.org